

FILOGENEZ VA ONTOGENEZDA PSIXOLOGIK TADQIQOTLAR.

**Xudoynazarova Shahnoza Odil qizi
Karimova Sohibjamol Oybek qizi
Sultonova Laylo Azizbek qizi**

O'zbekiston milliy universiteti Jizzax filiali Oila psixologiyasi yo'nalishi 2-bosqich talabalari.

Annotatsiya: Ushbu maqolada filogenez va ontogenenezning evolyutsiya jarayonida rivojlanishi, Darvin olib borgan bir qator tajribalar, olam va odam yaratilishi hamda nazariy asoslar keltirib o'tiladi. Ontogenez va filogenez qonuniyatlari bir-biriga chambarchas bog'liq tushunchaligi maqola davomida yoritib o'tiladi. Hozirgi vaqtda genetikani o'rganish asosida tanlagan ushbu daraxtlar filogenetik bilimlarning asosini tashkil etadi. Ular turli xil turlarning bir-biriga qanchalik yaqinligini ko'rishimizga imkon beradigan ilmiy tasniflar, ham zamonaviy, ham o'tmishdagi va yo'q bo'lib ketgan va bu munosabatlar evolyutsion tarix davomida qanday o'zgarganligini. Hozirgi vaqtda genetikani o'rganish asosida tanlagan ushbu daraxtlar filogenetik bilimlarning asosini tashkil etadi. Ular turli xil turlarning bir-biriga qanchalik yaqinligini ko'rishimizga imkon beradigan ilmiy tasniflar, ham zamonaviy, ham o'tmishdagi va yo'q bo'lib ketgan va bu munosabatlar evolyutsion tarix davomida qanday o'zgarganligini ko'rsatib o'tiladi.

Annotasiya: In this article, the development of phylogenesis and ontogenesis in the process of evolution, a number of experiments conducted by Darwin, the creation of the universe and man, and theoretical foundations are presented. trees form the basis of phylogenetic knowledge. They are scientific classifications that allow us to see how closely different species are related to each other, both modern and past and extinct, and how these relationships have changed throughout evolutionary history. Currently based on the study of genetics These selected trees form the basis of phylogenetic knowledge. They are scientific classifications that allow us to see how closely different species are related to each other, both modern, past and extinct, and show how these relationships have changed throughout evolutionary history.

Kalit so'zlar: Ontogenez, Filogenez, Filogeniya, Darvin nazariyasi, evolyutsion ta'limot, genetika, filembriogenez, evolyutsiya, embrion, hujayra, Ru qoidasi.

Key words: Ontogeny, Phylogeny, Phylogeny, Darwin's theory, evolutionary theory, genetics, phylembryogenesis, evolution, embryo, cell, Ru rule.

KIRISH.

Filogeniya va ontogenez: ular nima va ular qanday farq qiladi?

Filogeniya va ontogenez - bu odatda birgalikda paydo bo'ladigan ikkita so'z, bu bir nechta vaziyatlarda ularni sinonim deb o'ylashga majbur qiladi.

Ammo ular Birinchisi, erni to'ldiradigan turlar o'rtasidagi evolyutsion munosabatlarni tasvirlasa, ikkinchisi tirik mavjudotlarning pishib etish jarayonini o'rganish uchun javobgardir.

Biroq, va ular bir xil narsani anglatmasligiga qaramay, evolyutsiya nazariyasi ularni bog'lashdan qochib qutula olmadi va asosli sabablarga ko'ra ikkalasi ham kelib chiqishi

nimada ekanligini va o'zgarishlarning qanday turlari sodir bo'lishini tasvirleydi bu g'oyada hayot uchun juda murakkab. Keling, buni ko'rib chiqaylik.

Filogeniya va ontogenez: ular biologiyada nimani tasvirleydi?

"Filogeniya" va "ontogenez" so'zlari 1866 yilda kiritilgan nemis tabiatshunos va faylasufi Ernst Gekkel, Charlz Darvinning ishidan juda ilhomlangan va nemis erlarida ingliz tabiatshunosining ishini ommalashtirgan. Filogeniya so'zi turning tarixiy va umumiy rivojlanishini tavsiflash uchun ishlatilgan, ya'ni vaqt o'tishi bilan turning qanday o'zgarganligi va uni evolyutsiya daraxti tarkibidagi boshqa turlar bilan qanday bog'lash mumkinligi.

ASOSIY QISM

Ontogenez so'zi individual rivojlanishni, ya'ni organizmning kamolotini tavsiflaydi. Bugungi kunda ikkala atama ham ozmi-ko'pmi bir xil g'oyaga ega, ammo asosan genetika yutuqlari va rentgen nurlari kabi texnologiyalarning rivojlanishi tufayli har ikkala biologik maydon ham o'z bilimlarini oshirmoqda.

FILOGENIYA NIMA?

Filogeniya (yunoncha "filon", turlari, irqi va "genezisi", kelib chiqishi, avlodi) - bu biologiya doirasidagi o'rganish bo'lib, ular sayyoramizni to'ldiradigan turlarning evolyutsion tarixi davomida kelib chiqishi va rivojlanishini o'rganishga bag'ishlangan. ular bilan bog'liq bo'lgan nasabnomalarni ishlab chiqish.

Tirik mavjudotlarning filogeniyasini bilish uchun boshlang'ich nuqta har xil turlar o'rtasida o'xshashliklarni o'rnatishdir. Bu ularning DNKlarini, morfologiyasini, embriologiyasini, oyoq-qo'llarining shu kabi ishlatilishini va boshqa jihatlarini tahlil qilish orqali amalga oshiriladi. Ikki yoki undan ortiq turda o'xshashliklarni yuqorida aytib o'tilgan jihatlar topgan taqdirda, ba'zi bir genetik munosabatlar yoki evolyutsion o'xshashlik bo'lishi kerak deb aytish mumkin. Juda yaqin evolyutsion munosabatlarga ega bo'lgan turlar mavjud, chunki ular umumiy ajdodga ega bo'lishlari mumkin, ya'ni har ikkala zamonaviy turlar kelib chiqadigan tur. Bu filogenetik tadqiqotlar o'tkazadigan asosiy savol va bu juda zamonaviy filogenetik daraxtlarni ishlab chiqishga imkon beradi.

Hozirgi vaqtda genetikani o'rganish asosida tanlagan ushbu daraxtlar filogenetik bilimlarning asosini tashkil etadi. Ular turli xil turlarning bir-biriga qanchalik yaqinligini ko'rishimizga imkon beradigan ilmiy tasniflar, ham zamonaviy, ham o'tmishdagi va yo'q bo'lib ketgan va bu munosabatlar evolyutsion tarix davomida qanday o'zgarganligini ko'ring.

Aytish kerakki, bu filogenetik daraxtlar zamonaviy narsa emas. Charlz Darvin tomonidan yozilgan "Turlarning kelib chiqishi" (1859) da allaqachon ingliz tabiatshunosi turli xil zamonaviy turlarning qanday bog'liqligini ingl.

Inson filogeniyasi to'g'risida

Inson filogeniyasi bu evolyutsion tarix davomida kelib chiqishi va rivojlanishini o'rganish, zamonaviy insoniyatning ikkalasi ham (Homo sapiens sapiens) va ularning hominid salafiyasi yoki turdosh turlari, neandertalda bo'lgani kabi. Inson filogenetik

daraxtida biz boshqa primatlarni ham topamiz, masalan zamonaviy prosimianlar, yangi va qadimgi dunyo maymunlari, gibbon, orangutan, shimpanze va gorillalar.

Zamonaviy filogenetika quyidagi turlar va nasllar inson filogenetik daraxtining bir qismi deb hisoblaydi va shu kungacha topilgan natijalarga asoslanib: Pliopitekus, Dryopitekus, Oreopitekus, Ramapitekus, Australopithecus, Paranthropus, rivojlangan Australopithecus, Homo erectus, Homo erectus soloensis, Homo neandertalensis, Homo rhoesiensis va zamonaviy Homo sapiens.

Ontogenez nima? Ontogenez (yunoncha "onto", borliq va "genезis" dan kelib chiqishi, kelib chiqishi) biologiyaning yana bir sohasi bo'lib, ular tirik mavjudotlarning individual hayoti davomida rivojlanishini o'rganishga mas'uldir, ya'ni ularning qanday shakllanishini, tug'ilishidan oldin ham, keyin ham organizmlarni va ularning pishib etish jarayonini o'rganadi.

Ontogenez organizm rivojlanishining turli bosqichlarini tan oladi, ya'ni bir jinsiy hujayraning boshqasi bilan urug'lanishidan boshlanadi, ya'ni ikkita jinsiy hujayralar birlashishi (ko'plab hayvon turlarida).

Birlashishdan zigota paydo bo'ladi, bu urug'lantirilgan hujayraning mitoz jarayonini o'tkazishi, bir nechta hujayralarga bo'linishi va karapuz shaklidagi tuzilishini yaratish natijasidir. Keyingi bosqich embriogenezdan iborat bo'lib, unda zigota segmentlanadi. Keyin organogenez paydo bo'lib, unda organlar va to'qimalar hosil bo'ladi va u allaqachon individual shaklga ega bo'ladi.

Ularning munosabatlari qanday?

Ontogenez va filogeniya tushunchalari chambarchas bog'liqdir. Aytganimizdek, ontogenez organizmning individual rivojlanishini o'rganish, uning qaysi fazalarni bosib o'tishini va qanday anatomik va funktsional yangi tuzilmalarni egallashini ko'rish uchun javobgardir. Filogeniya tur evolyutsiyasini va evolyutsion munosabatlarni o'rganish uchun javobgardir, bu uning boshqa zamonaviy turlari bilan ham, yo'q bo'lib ketgan turlari bilan ham turlararo qarindoshligi.

Ontogenezni o'rganib, embrionlarga e'tibor qaratib, olimlar evolyutsion tarixni o'rganish mumkin deb hisoblashadi. Garchi bu har doim ham bo'lishi shart emas bo'lsa-da, ko'pincha shunday bo'ladi: har qanday turdagi embrionni kuzatish paytida ajdodlarning belgilarini topasiz aytilgan organizmning rivojlanishida saqlanib qolgan.

Bunga misol, turli xil hayvonlarning embrioni, ular bir qarashda bir-biriga qarindosh bo'lib tuyulmaydi: tovuqlar va odamlar. Tuxum qo'yadigan, patlari, tumshug'i, ichi bo'sh suyaklar va qanotlari bo'lgan hayvonning odamlar bilan har qanday qarindoshligi bor deb o'ylash qiyin, deyish mumkin. Shu bilan birga, ularning embrionlari juda o'xshashdir, ular bo'ynidagi chuqurliklarni va kamarlarni, baliq tarkibida mavjud bo'lgan faringeal yoriqlar va gill kamarlariga juda o'xshash tuzilmalarni taqdim etadi.

Ontogenez va filogeniyani bog'lash haqidagi bu g'oya yangi emas, ammo shuni ta'kidlash kerakki, bugungi kunda u ikki yoki undan ortiq turlarning filogenetik jihatdan bog'liqligini isbotlovchi dalil sifatida ishlatilmoqda. Uzoq vaqt davomida ontogenez har bir tur o'z evolyutsiyasi davomida qanday rivojlanib borishi namunasi ekanligiga ishonishgan.

Ammo hozirgi ilm-fan, ontogenez va filogeniya (organizmlar taksoni evolyutsiyasini o'rganadigan) o'rtasidagi ba'zi aloqalarni tan olishiga qaramay, ushbu nazariyani chetga surib qo'ydi. 19-asrning oxirida ba'zi olimlar, Darvin asari nashr etilganidan va Gekkel paydo bo'lganidan so'ng, ontogenez nafaqat evolyutsion tarix haqida, balki shaxsning embrional rivojlanishi o'sha hikoyaning bosqichma-bosqich aks etishi deb ishongan. Ushbu olimlar ontogenez filogeniyani qayta tiklaydi (rekapitulyatsiya nazariyasi), bu organizmni evolyutsion tarixi yoki filogeniyasining barcha kattalar bosqichlaridan o'tishiga olib keladi, deb tasdiqladilar. Garchi bu g'oya mantiqan to'g'ri kelishi mumkin bo'lsa-da, o'sha paytning o'zida evolyutsiya shu tarzda ishlamagan degan ko'plab olimlar bo'lgan. Bu embrion bo'lishi mumkin emas edi, chunki ha, uning turlarining evolyutsion tarixining vakili edi. Agar shunday bo'lgan bo'lsa, masalan, odamlarda ontogenetik rivojlanishning biron bir davrida sudralib yuruvchi, maymun yoki Homo erectusga o'xshash narsa paydo bo'lishi kerak edi. Rekapitulyatsiya gipotezasi rad etildi va sintetik nazariyaning bir qismi emas, evolyutsiya Darvin tabiiy seleksiyasini irsiy biologik komponentlar va genlarda sodir bo'ladigan tasodifiy o'zgarishlar (mutatsiyalar) bilan integratsiyalashuvidan kelib chiqadi deb hisoblaydigan nazariya. Ontogenezning ko'plab asosiy turlari va kelib chiqqan turlarning soni ko'proq bo'ladi. Evolyutsiya nazariyasi odatda ontogenezni gulli o'simliklar va umurtqali hayvonlar misolida ko'rib chiqadi.

Paleontolog uchun eng muhim bo'lgan ontogenez evolyutsiyasining morfologik tomonini hisobga olsak, birinchi navbatda individual rivojlanishdagi o'zgarishlar va kattalar organizmining evolyutsiyasi o'rtasidagi bog'liqlikni yodda tutish kerak. Aynan shu muammo, masalan, A. N. Severtsovning filembriogenez haqidagi butun doktrinaning mohiyatini tashkil qiladi. Garchi rivojlanish natijalariga bunday e'tibor ba'zida Gekkelning fikrlash iziga yoki biron bir usulga mos keladigan uslubga o'xshab tuyulsa ham, aslida evolyutsiya jarayoniga qiziqishimiz bo'lsa, bu muqarrar. Faqat izolyatsiya qilingan ontogenetik tsiklda kattalar bosqichi ahamiyatsiz bo'lib tuyulishi mumkin, chunki u avvalgi rivojlanish bilan to'liq belgilanadi, lekin o'zi hech narsani aniqlay olmaydi. Evolyutsiya jihatidan masala mutlaqo boshqacha tarzda taqdim etiladi. Katta yoshdagi bosqich — bu normal funktsiya (hech bo'lmaganda Metazoa uchun) genetik xilma-xillikni yaratadigan ko'payish funktsiyasi, ya'ni evolyutsion jarayonning materiali. Voyaga etgan organizmlarning yashash uchun kurashdagi muvaffaqiyati qaysi gametlarning yaratilishiga xizmat qilishiga bog'liq keyingi avlod populyatsiya va shuning uchun kelajakda qanday fenotipik material tanlash bilan shug'ullanish kerak. Seleksiya jarayonida muvaffaqiyatsiz fenotiplar bilan bir qatorda, ularni amalga oshiradigan ontogenlar yo'q qilinadi.

Bu shuni anglatadiki, rivojlanishning o'rta bosqichlarida qanday muvaffaqiyatli moslashuvlar yaratilmasin, ular afzalliklarni bermaydilar, natijada ontogenez kerakli fenotipni amalga oshirilishini ta'minlamasa. Voyaga etganlar bosqichi, barcha ontogenez uchun uning shartlarini belgilaydi. Shuning uchun E. Gekkelning tez-tez tanqid qilinadigan so'zlari, filogeniya (u kattalar bosqichlari to'plami sifatida tushuniladi) ontogeniyaning sababi, aslida chuqur ma'noga ega, garchi biogenetik qonun muallifi nazarda tutmagan bo'lsa ham.

Ontogenezning barcha bosqichlari o'zgarayotganiga hech kim shubha qilmaydi. Savol boshqacha — ularning o'zgarishlari qanday bog'liq? Katta yoshli bosqich mustaqil ravishda rivojlanadimi yoki erta rivojlanishdagi bir vaqtning o'zida yoki bir vaqtning o'zida ikkala usulda ham morfologik o'zgarishlar ta'siri ostida rivojlanadimi? Va nihoyat, filogenezda kech o'zgarishlarning oldingi bosqichlardagi ta'sirini, ya'ni bitta ontogenez doirasida tasavvur qilib bo'lmaydigan o'zgarishlarni qaytarish mumkinmi?

Birinchi savolga javob ontogenezning evolyutsiyadagi roli to'g'risidagi mavjud qarama-qarshiliklarda, aslida bir-biriga mos kelmaydigan ikkita tushunchani birlashtiradi. Bir tomondan, normal rivojlanish — bu doimiy ravishda yakuniy natijaga erishishga qaratilgan va bu yo'lda yuzaga keladigan barcha og'ishlarni yo'q qilishga intiladigan tartibga solinadigan jarayon ekanligi tan olinadi. Bundan kelib chiqadiki, ushbu tafovutlar kattalar organizmining paydo bo'lishiga bevosita ta'sir ko'rsatmasligi kerak. Ikkinchisining evolyutsiyasi rivojlanishning tugashi bilan bog'liq bo'lgan shakllantiruvchi og'ishlar bilan bog'liq bo'lishi kerak, bu erda tartibga solish imkoniyatlari kamayadi. Shu bilan birga, erta yoki oraliq bosqichlardagi o'zgarishlar ontogenezning butun kursini darhol og'ish (og'ish) ga olib kelishi mumkin, bu avlodlarda kattalar shaklining ko'rinishini tubdan o'zgartiradi. Odatda bu qarama-qarshilik hatto sezilmaydi. Ikkala tushuncha ham uzoq vaqtdan beri mavjud bo'lib, klassik morfologiyada teng ravishda paydo bo'lgan, ammo ularning faqat birinchisi, ko'rsatilgandek, evolyutsiya nazariyasi talablariga mos kelishi mumkin.

Buning asosini K. M. Baerning ikkita empirik umumlashmasi yaratdi. Ulardan biri keyingi bosqichlarda embrion o'zgaruvchanligining pasayishi bilan bog'liq (K. M. Baerning fikriga ko'ra, rivojlanishni boshqaruvchi yuqori maqsadlarni belgilash nazorati mavjudligi haqida gapiradi). Ikkinchisi — mashhur Bayer qonuni yoki germinal o'xshashlik qonuni. Evolyutsiya nazariyasi doirasida, C. Darvin ta'kidlaganidek, bu hodisa selektsiya organizmlarni asosan keyingi yoshda o'zgartirishga moyildir. Keyinchalik, bu g'oyalari rivojlanish mexanikasi tomonidan qo'llab-quvvatlandi, ular morfogenetik jarayonlarning o'zini o'zi tartibga solish qobiliyatini eksperimental ravishda ko'rsatdi, natijada kattalar organizmini uni amalga oshirish usuliga (ontogenezda yoki regeneratsiya paytida) nisbatan barqarorroq qilish. «Ru qoidasi» yoki tenglik printsiipi deb nomlanuvchi ushbu umumlashma rivojlanishning dastlabki bosqichlarida yuqori konservatizmni tasdiqladi va kattalar tashkilotining evolyutsiyasi asosan kech ontogenezdagi o'zgarishlar orqali sodir bo'lishi kerakligini ko'rsatdi.

Biroq, bu kabi g'oyalarning asosiy manbai E. Gekkelning asosiy biogenetik qonuni edi, bu individual rivojlanishning parallelizmi haqidagi eski g'oyaning evolyutsion tili va «mavjudotlar pog'onasi» ni tartibga solishi edi. Ushbu qonunning bajarilishini (ya'ni filogenezni ontogenezda qisqa takrorlash) rivojlanishning cheklangan o'zgarishlaridan kelib chiqib tasavvur qilib bo'lmaydi.

E. Gekkel ontogenezni evolyutsiyasi bilan emas, balki filogenetik rekonstruktsiya usulini olishga qiziqish bilan qaraganligi sababli, bunday o'zgarishlarning sabablari uchun irsiy va moslashuvning «qonunlari» haqida juda oz gapirishdan tashqari, biz hech qanday

maxsus izoh topmaymiz. Shunga qaramay, biogenetik qonun ontogenez evolyutsiyasining mutlaqo yaxlit nazariyasini o'z ichiga oladi, ikkita nuqtai nazarni o'z ichiga oladi:

a) kattalar bosqichi ontogenezga yangi yakuniy bosqichlarni qo'shish orqali rivojlanadi, bu esa kattalar ajdodlarining ko'rinishi ontogenezida (palingenez) qayta topilishini ta'minlaydi;

b) oraliq bosqichlar kattalar bosqichi (koenogenez) ning ontogenetik yozuvlarini buzib, o'ziga xos adaptiv evolyutsiyasiga ega.

Biogenetik qonun odatda E. Xaykelning mexanolamarkka qarashlari bilan bog'liq bo'lib, ba'zan hatto Mendeliya omillari va mutatsiya jarayoni kashf qilinishi bilan rad etilganligini ta'kidlaydi. Biroq, aslida, irsiyatning tabiati masalasi qonunni baholashda hal qiluvchi rol o'ynamaydi. Aslida, evolyutsion innovatsiyalarning paydo bo'lishi qandaydir tarzda mikroob hujayralari orqali uzatiladigan kech somatik o'zgarishlar bilan bog'liqmi (Lamarken kontseptsiyasi) yoki ushbu hujayralardagi to'g'ridan-to'g'ri o'zgarish bilan (irsiy omillar tushunchasi), har holda, yangi rivojlanish tsikli muqarrar ravishda zigota o'zgarishlaridan boshlanishi kerak, ya'ni ota-onasi boshidan ajralib turishi kerak.

E.Gekkel bu vaziyatni aniq anglab etdi va buni biogenetik qonunga to'sqinlik sifatida ko'rmadi, bu rivojlanishning ma'lum bir daqiqasida ro'y bergan va ota-ona gametlari orqali uzatiladigan o'zgarishlar avlodlarda birinchi marotaba xuddi shu bosqichda namoyon bo'lganligini ko'rsatdi («bir vaqtning o'zida meros olish qonuni») Bu erda u «tegishli yoshda meros olish» tamoyilini shakllantirgan va C. Darvinga ergashgan va gametalarda irsiy qochish paydo bo'lishi va uning avlodlarning individual rivojlanishida namoyon bo'lishi ikki xil narsa ekanligiga urg'u bergan. Shu sababli, determinantlarni yoki genlarni irsiyatning tashuvchisi sifatida tan olish ko'pgina tadqiqotchilarni biogenetik qonunni yoki hech bo'lmaganda evolyutsion o'zgarishlarning kech bosqichlari bilan bog'liqligini tan olishga to'sqinlik qilmasligi ajablanarli emas.

Voyaga etgan organizmni rivojlanishning dastlabki bosqichlarida evolyutsiya yo'li bilan o'zgartirishga imkon beradigan ontogenez evolyutsiyasiga qarama-qarshi fikr E.Jefri Seyn-Xiley va F. Myullerdan kelib chiqqan. Ular va zamonaviy mualliflar uchun bu ko'pincha bir xil asosga ega — oddiy ontogenezni (yoki homologik organlarning morfogenezi) taqqoslash va kuzatilgan yakuniy ontogenetik farqni (Baer embrioning ajralishi) haqiqiy evolyutsiya jarayoni bilan. Agar, masalan, X va B homologik a'zolarining morfogenezi ikki xil shaklda, x bosqichdan oldin bir-biriga to'g'ri kelib, keyin tarqalib ketsa, unda B a'zosi x bosqichidagi og'ish orqali A dan paydo bo'lgan deb da'vo qilinadi. Ushbu dalilning uslubiy nomuvofiqligini biz ko'rsatamiz. Gekkel nazariyasidan farqli o'laroq, bunday evolyutsiya yo'lining mavjudligi yoki muqarrarligi haqidagi tushuncha hech qachon paydo bo'lmagan. Shunga qaramay, 20-asr boshlariga kelib. ular ustunlik qilishdi.

Buning sabablaridan biri, tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, biogenetik qonunga mos kelmaydigan qiyosiy embriologiya faktlarining to'planishi edi. Rivojlanishning dastlabki saphalaridan evolyutsiyani tan olish, recapitulyatsiyaning birlamchi muqarrarligi haqidagi tezlikni yo'q qildi, ammo ularning mavjudligi sir bo'lib qolganligi evaziga. Gekkelning qarashlarini tanqid qilishda yana bir nuqta tajribali bilimlarning o'rnini bosadigan

spekulyativ tarixiy tamoyillarni yaratishda emas, balki bevosita faktor omillarini o'rganishda, embriologlarning individual rivojlanish jarayonini chinakam izohlash zarurligini ta'kidlashi bilan bog'liq. Ushbu yondashuv turli organizmlardagi mikrobu hujayralari tuzilishining o'ta xilma-xilligi va o'ziga xosligini ochib beradigan eksperimental (sababchi) embriologiyaning paydo bo'lishiga olib keldi. Ikkinchisi zigota kattalar organizmida evolyutsiyaning bir xil mahsuloti ekanligini va yuqori organizmning rivojlanishining boshlang'ich bosqichi uning bir hujayrali ajdodini takrorlash emasligini aniq ko'rsatdi. «Tovuq tuxumi tovuqning o'ziga qaraganda filogenetik zanjirning boshlang'ich bo'g'iniga ko'proq mos kelmaydi.» Bularning barchasi evolyutsiyaning yakuniy bosqichlarni qo'shmasdan, har bir keyingi avlodda yuqoridan pastgacha o'zgarishi natijasida sodir bo'ladi degan ishonchga olib keldi. Shunday qilib, ontogeniya filogeniyani yaratadi va uni takrorlamaydi. Shu bilan birga, ba'zi bir mualliflar faqat bosqichma-bosqich o'zgarishlarni, boshqalari esa — kattalarning shaklini keskin o'zgartiradigan keskin burilishlar haqida o'ylashdi.

Biroq, ushbu qarashlar doirasida, ontogenez va filogenez o'rtasidagi o'xshashliklarning paydo bo'lishining har qanday nazariy imkoniyati, ularning mavjudligi aniq ko'rinib turgan faktlarga qaramay yo'qoldi. Ular ushbu o'xshashliklar o'xshash tarixiy sabablarga ko'ra emas, balki faqat morfogenetik, ya'ni ajdodlarning kattalar bosqichi avlod ontogenezida faqat keyingi bosqichlarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan asosni saqlab qolish mumkinligini ta'kidlab, bu qiyinchiliklarni engishga harakat qildilar. Yana bir izoh shundan iborat ediki, biogenetik qonun tomonidan ishlatilgan bu ko'pchilik misollar, aslida, yuqori ontogenezda kattalar pastki shakllarining paydo bo'lishi takrorlanishiga taalluqli emas, balki ularning ikkalasida rivojlanishning umumiy bosqichlari saqlanib qolishi, ya'ni germinal o'xshashlikning namoyon bo'lishi. , K. M. Baer ta'kidlaganidek. Doimiy takrorlanadigan va keyinroq, masalan, bu dalil, odatda Gekkel evolyutsiya modelini qat'iy rad etish sifatida qabul qilinadi. Ammo, ajablanarli tomoni shundaki, ular har safar ontogenezni qayta qurish jarayonida dastlabki bosqichdan boshlab germinal o'xshashlikni saqlab qolish recapitulyatsiya ko'rinishidagi kabi aqlga sig'masligini payqamaydilar! Ammo, umuman olganda, keyingi tadqiqotchilarning biogenetik qonunga nisbatan tutgan o'rni mo'tadil bo'lib, ontogenezning har xil yo'llarini topish imkoniyatini beradi. Shunga ko'ra, ushbu yo'llarning turli xil tasniflari yoki usullari ilgari surilgan, bunda Gekkel evolyutsiya usuli kechikish orqali bu yoki boshqa joyni egallaydi — nisbatan katta yo'ldan, masalan, A. N. Severtsov tomonidan ahamiyatsiz yo'lga, G. de Vir tomonidan. Nima uchun ontogenez har xil holatlarda turlicha o'zgaradi, bu nuqtai nazarlar tushuntirilmaydi (erta o'zgarishlar katta tizimli guruhlarini yaratish yo'lidir degan odatiy tasdiqdan tashqari). A. N. Severtsov bu savolga javob uning evolyutsiyasi qanday ketishini aniqlash uchun berilgan vazifaning to'liq qismida emasligini to'g'ridan-to'g'ri ta'kidlaydi. U felebryogenez haqidagi g'oyalari ma'lum bir evolyutsion nazariyani qabul qilishga bog'liq emasligini tan oladi.

Tanlangan rejimlarning juda xilma-xilligi ko'pincha ularning mualliflarini individual rivojlanishdagi barcha mantiqiy tasavvurga ega bo'lgan o'zgarishlar evolyutsiyada ro'y beradi degan xulosaga olib keladi. Bu ontogenez o'zgarishlarida umumiy naqshlar mavjud

emasligini tan olish bilan barobar. E. Xaykeldan keyin yuz yillik muammoni tadqiq qilishning bunday umidsiz natijasi, umuman olganda, oddiy ontogenezni taqqoslashga asoslangan holda, evolyutsion materialni — ontogenetik o'zgaruvchanlikni amalga oshiruvchi mexanizmlarni tahlil qilmasdan turib, hayratlanarli emas.

Xulosa qilib aytganda, maqolamiz so'ngida ontogenez va filogenezi qonuniyatlari sharhi bilan shuni aytib o'tamiz, Ontogenezda quyidagi 2 ta asosiy davr ajratiladi - embrion va postembrional. Ulardan birinchisida hayvonlarda embrion hosil bo'ladi. U asosiy organ tizimlarini tashkil qiladi. Keyin embriondan keyingi davr keladi. Uning davomida shakllanish jarayonlari tugaydi, keyin balog'atga etishadi, keyin ko'payish, qarish va nihoyat, o'lim. Organizm har xil guruhlarining Filogenezi bir xilda o'rganilmagan, bu qazilma qoldiqlarning har xil darajada saqlanganligi va mazkur guruhlarining qanchalik qadimiyligi bilan bog'liq. Umurtqali hayvonlar (ayniqsa, yuksak guruhlari) va yuksak o'simliklar Filogenezi, umurtqasiz hayvonlardan esa mollyuskalar, ignaterililar, bo'g'imoyoqlilar Filogenezi nisbatan yaxshi, prokariotlar va tuban o'simliklar Filogenezi kamroq o'rganilgan. mualliflar inson rivojlanishini belgilab beruvchi sabablarni aniqlashga harakat qiladilar. Tadqiqotchilarning ko'pchiligi shaxs taraqqiyotining harakatlantiruvchi kuchi sifatida turli ko'rinishdagi ehtiyojlar majmuasini tan oladilar. Bunday ehtiyojlar orasida o'z-o'zini o'stirishga bo'lgan ehtiyoj asosiy o'rinni egallaydi. O'z-o'zini o'stirishga bo'lgan intilish qandaydir erishib bo'lmaydigan etuklikka intilishni bildirmaydi. Shaxsning aniq maqsad yoki ijtimoiy darajaga erishishga bo'lgan intilishi o'ta muhimdir.

«Umumiy psixologiya» (2002y.) darsligining muallifi A.G. Maklakovning fikriga ko'ra, inson barcha odamlarga xos bo'lganligidan o'ta barqaror hosilani tashkil etuvchi shaxsning qator xususiyatlariga egadir. Bular integrativ xususiyatlardir, ularga shaxsning moslashuvchanlik potentsiali kiradi. Maklakovning nuqtai nazari bilan qaraganda, har bir odam shaxsiy moslashuvchanlik potentsialiga, ya'ni ijtimoiy muhit sharoitlariga samarali moslashish imkonini beruvchi ma'lum psixologik xususiyatlar to'plamiga ega. Shaxsiy moslashuvchanlik potentsialining rivojlanish darajasiga ko'ra inson turli vaziyatlarda o'z xulq-atvorini u yoki bu darajada samarali shakllantiradi. Shunday ko'ra, xulq-atvorning muntazamliligi haqida emas, balki turli sharoitlarda mutanosib xulq-atvorni belgilovchi xislatlar doimiyligi haqida so'z yuritish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'oziev E.E Ontogenez psixologiyasi T-2001 y
2. G'oziev E.E.Tafakkur psixologiyasi T; «O'qituvchi» 1996 y
3. Ergashev P.S Muloqot psixologiyasi (ma'ruzalar matni) T-2003 y
4. <https://fayllar.org/ontogenez-va-filogenez-ularning-ozaro-bogliqligi-reja-kirish-o.html>
5. Nigora, S., & Munisa, O. K. (2023). SHAXSLARARO MULOQOTDA UCHRAYDIGAN QIYINCHILIKLAR. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 327-330.
6. Nigora, S., Ilmira, Y., & Zulxumor, X. (2023). TORTINCHOQLIK VA UNING PSIXOLOGIK SABABLARI. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 323-326.
7. Hakimova, S. (2023). Ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar ongiga ta'siri. Zamonaviy psixologiya, pedagogikada fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasi: muammolari va yechimlari.
8. Rixsiyeva, M. va Samatova, N. (2020). INSON PSIXOLOGIYASI VA UNING ETNIK JAMIYATDAGI O'RNI. www.konferentsiya.nashri.com , 12.
9. Davlataliyevna, S. N. (2022). Oiladagi salbiy muloqotning farzand psixologiyasiga ta'siri. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 475-478.
10. <https://uz.warbletoncouncil.org/filogenia-ontogenia-7884>
11. <http://fayllar.org/umumiy-va-ijtimoiy-psixologiya.html?page=23>

